

УДК 343.13(477)

С. С. ПІЄВ,

здобувач

Харківського національного університету внутрішніх справ;

О. О. ЮХНО,

доктор юридичних наук, професор,

начальник кафедри кримінального процесу

факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОГО ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Визначено окремі особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх. Досліджено ряд проблем, що виникають під час досудового розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. Обґрунтовано необхідність особливого підходу до захисту прав неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення.

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс України, досудове розслідування, неповнолітній підозрюваний, захист прав, педагог, психолог, допит, виклик.

Успішний розвиток країни значною мірою залежить від того, наскільки держава в особі її органів приділяє увагу розвитку, становленню та захисту прав дітей та молоді. Підрастаюче покоління є стратегічним резервом майбутніх реформ та майбутнього будь-якої країни. Від того, наскільки держава приділятиме увагу потенціалу молоді, і насамперед неповнолітніх, залежить надійність зростання соціально-економічного стану соціуму.

У сучасній Україні створено низку правових інституцій, спрямованих на захист прав і свобод громадян, проте неповнолітні, залишаючись особливо уразливою категорією населення, незважаючи на зусилля у більшості держав світу, залишаються основними суб'єктами системної дискримінації, яка особливо посилюється в умовах кризових ситуацій, зокрема під час збройних конфліктів, державотворення та ін. Динамічно зростаючі вимоги суспільства до неповнолітніх призвели до появи масових станів емоційної напруги, які знаходять вираження в збільшенні рівня кримінальних правопорушень, учинених за їх участю. Піклування про належне виховання неповнолітніх є важливим обов'язком держави та суспільства.

Ратифікувавши Конвенцію про права дитини від 20.11.1989 [1] та низку міжнародних документів, що стосуються захисту прав неповнолітніх, які вчинили злочин (Мінімальні стандартні правила, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила, 29.11.1985) [2] та ін.), Україна взяла на себе певні зобов'язання у сфері захисту неповнолітніх, які знайшли своє відображення в національному законодавстві: Конституції України від 28.06.1996 [3], Декларації «Про загальні

засади державної молодіжної політики в Україні» від 15.12.1992 [4], указі Президента України «Про Національну програму «Діти України» від 18.01.1996 [5] та в багатьох інших нормативних актах. Слід наголосити, що на положення вказаних ратифікованих нормативних актів мають спиратися відповідні національні органи держав-учасниць.

На жаль, іноді органи та посадові особи, які покликані забезпечувати дотримання законодавства, самі допускають порушення. У зв'язку з тим їх діяльність у сфері забезпечення прав і свобод людини, в тому числі неповнолітніх осіб, потребує дослідження, чому присвячують свої праці деякі науковці [6–8]. Урегулюванню цього питання на законодавчому рівні присвячено накази Генеральної прокуратури України від 12.04.2011 № 3 «Про організацію правозахисної діяльності органів прокуратури України», від 21.06.2012 № 16гн «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» [9] та інші.

Суттєвий внесок у розробку теоретичних і практичних проблем, що виникають під час кримінального провадження відносно неповнолітніх, здійснено в роботах багатьох українських та російських правознавців, зокрема, Ю. П. Аленіна, З. А. Астемірова, Ю. В. Бауліна, В. Д. Бринцева, О. Х. Галімова, Л. М. Голубевої, Н. І. Гуковської, А. І. Долгової, В. В. Долежана, А. Я. Дубинського, В. С. Зеленецького, Л. Л. Каневського, В. П. Кашепова, М. І. Копетюка, Л. М. Кривоченко, О. С. Ланда, О. О. Левендаренка, В. В. Леоненка, Є. Д. Лук'янчикова, Г. М. Мінковського, Є. Б. Мельникової, В. В. Ніколюка, Г. М. Омеляненко, В. Т. Очередіна, Д. П. Письменного, В. Я. Рибальської,

Н. Ш. Сафіна, В. В. Сташиса, В. В. Шимановського, В. Ю. Шепітька та інших. Водночас слід зазначити, що основна кількість цих робіт виконана до прийняття у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України. Крім того, значна їх частина присвячена аналізу лише окремих аспектів кримінального провадження щодо неповнолітніх. У зв'язку з тим залишаються дискусійними проблеми процесуального статусу неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого та захисту його прав, порядку застосування щодо неповнолітнього заходів процесуального примусу, звільнення його від кримінальної відповідальності та інші дискусійні питання, що потребують вирішення як в науці, так і в чинному законодавстві.

Досліджуючи процесуальний статус неповнолітнього, стосовно якого розпочато кримінальне провадження, прямо чи опосередковано виникне питання про охорону та забезпечення його прав під час досудового розслідування. У юридичній літературі є декілька поглядів на це питання. Так, Л. Д. Воеводін вказує на те, що охорона прав громадян полягає не стільки в охороні їх від порушень, скільки в забезпеченні умов та засобів для фактичного використання ними [10, с. 37]. Забезпечення прав та законних інтересів у кримінальному процесі М. І. Капінус пропонує розглядати як діяльність слідчого, прокурора, судді та суду, захисника за участю інших учасників кримінального судочинства, що направлена на створення оптимальних умов для реалізації процесуальних прав та обов'язків та їх безпосереднє здійснення, що проводиться з метою охорони, захисту прав та законних інтересів особи, яка залучена до сфери кримінального судочинства та має у ньому власний правовий інтерес [11, с. 146]. Аналогічну точку зору висловлює Т. Г. Фоміна, яка вказує, що механізм забезпечення прав особи у кримінальному провадженні слід розглядати як конструкцію, що утворює механізми забезпечення реалізації, охорони, захисту прав осіб, залучених до процесу. Зазначений механізм слід розглядати, з одного боку, як статичне явище, а з іншого – як динамічне. Якщо механізм забезпечення прав учасників кримінального судочинства вивчати з динамічної сторони, то його можна охарактеризувати як діяльність органів, посадових осіб, які провадять кримінальне судочинство, а також підприємств, організацій та інших осіб, залучених до кримінального провадження. І ця діяльність спрямована на забезпечення прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного тощо [12, с. 34].

Кримінальне провадження щодо неповнолітніх здійснюється у загальному порядку з ура-

хуванням особливостей, передбачених гл. 38 КПК України, та із забезпеченням неповнолітнім особам прав користуватися додатковими гарантіями, встановленими національним законодавством та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо норми КПК України суперечать такому міжнародному договору, то застосуванню підлягають згідно із положеннями ч. 4 ст. 9 КПК України положення відповідного договору. Так, у ч. 2 ст. 484 вказаного нормативного акта зазначено, що кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, в тому числі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх. Однак зазначимо, що законодавець не висунув жодної вимоги до професійних та особистісних якостей указаних слідчих. На нашу думку, слідчим, який спеціально уповноважений на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх, має бути особа з необхідним рівнем педагогічної або психологічної освіти, з досвідом роботи у відповідному підрозділі кримінальної міліції у справах неповнолітніх, а у разі відсутності вказаних освіти та досвіду роботи – слідчий має пройти курси підвищення кваліфікації, під час яких перевага має бути надана віковій психології та педагогіці.

Слід зазначити, що в у КПК України вказано вимоги тільки до слідчого. Водночас, як слушно підкреслює І. В. Пилипенко, що стосується процесуальних керівників досудового розслідування, тобто працівників прокуратури, то серед них також повинні призначатися такі особи, які спеціалізуються на розслідуванні злочинності серед неповнолітніх. Це можуть бути працівники, на яких покладено безпосереднє виконання обов'язків щодо захисту прав і свобод дітей. Слід також наголосити, що наказом Генеральної прокуратури України від 01.11.2012 № 16гн «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» безпосереднє виконання обов'язків щодо захисту прав і свобод дітей покладено на досвідчених працівників, які мають стаж роботи в органах прокуратури, як правило, не менше 3 років [13, с. 113]. Тому, на нашу думку, прокурор, слідчий суддя, суддя, які здійснюють провадження щодо неповнолітнього, також повинні мати необхідні знання особливостей такого кримінального провадження, з тим щоб, як і слідчий, здійснювати процесуальні дії в порядку, який найменш порушує звичайний

уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим і психологічним особливостям, вживати всіх можливих заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на цю особу.

Окремо слід звернути увагу на питання участі педагога та психолога у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених. Зокрема, у ч. 1 ст. 491 КПК України законодавець зазначив умови участі педагога, психолога під час допиту неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, відповідно до яких, якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку, то на його допиті, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника, забезпечується участь педагога чи психолога. Водночас ми вважаємо, що у випадку, якщо слідчий, який спеціально уповноважений на здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх має вищу педагогічну або психологічну освіту, участь педагога чи, відповідно, психолога не обов'язкова.

Застосування виклику як заходу забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх також має свої особливості. Порядок виклику неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого законодавець закріпив у положеннях ст. 489 КПК України, відповідно до якої неповнолітній підозрюваний чи обвинувачений повідомляється або викликається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом через його батьків або інших законних представників. Інший порядок допускається лише в разі, якщо це обумовлюється обставинами, встановленими під час кримінального провадження. На практиці, здебільшого, неповнолітні особи, які вчинили кримінальне правопорушення, мали неблагополучну або неповну сім'ю. Крім того, неповнолітній може проживати окремо та не підтримувати відносини з батьками, а тому виклик неповнолітнього через його батьків або інших законних представників може не бути забезпеченим. У зв'язку з зазначеним вважаємо, що виклик неповнолітнього також може здійснюватися через керівництво закладу, в якому він навчається або працює, а якщо неповнолітній підозрюваний, обвинувачений перебуває у спеціальній виховній або медичній установі, то виклик може здійснюватися через керівника цієї установи.

Порядок проведення допиту неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого законодавець визначив як такий, що здійснюється згід-

но з правилами, передбаченими КПК України, у присутності захисника (ч.1 ст.490 КПК України). При цьому законодавець не врахував специфіку розвитку неповнолітнього та не врахував Рішення Європейського суду з прав людини від 15.06.2011 року у справі «S. С. проти Сполученого Королівства», у якому сформульовано вимоги до допиту неповнолітньої особи. Вважаємо, що під час досудового розслідування слідчий, прокурор, слідчий суддя мають пояснювати неповнолітньому підозрюваному (обвинуваченому) проведення слідчих дій на зрозумілій йому мові, в тому числі, по можливості, уникати використання складних мовних конструкцій із положень чинного законодавства, нагадувати захиснику та законному представникові неповнолітнього про їх обов'язок пояснювати неповнолітньому кожну дію, забезпечуючи тим самим право неповнолітнього на ефективну участь у кримінальному провадженні. На цих положеннях також акцентує увагу Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у листі від 18.07.2013 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх» [14], що, на нашу думку, удосконалив рішення, в тому числі, й досліджених питань.

Враховуючи вищевикладене, можна дійти **висновку**, що особливий порядок кримінального судочинства справ щодо неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених ґрунтується на вікових, соціально-психологічних та інших особливостях цих осіб. Тому вони вимагають додаткових гарантій для реалізації своїх прав. З прийняттям у 2012 році КПК України відбулося багато позитивних змін та новел щодо участі неповнолітніх у кримінальному процесі, які можуть позитивно вплинути на забезпечення їх прав, свобод і законних інтересів у кримінальному провадженні, зміцнення законності в нашій державі. Водночас у процесуальній регламентації кримінального провадження щодо неповнолітніх залишається ще ряд невирішених проблемних питань, які необхідно запровадити на законодавчому рівні. Вважаємо, що за умов урахування висловлених пропозицій у цій статті та законодавчого їх закріплення це сприятиме затвердженню прав і свобод в Україні та відповідатиме міжнародним правовим стандартам із цих питань. Втім, підняті питання не є остаточними та підлягають подальшому дослідженню або науковому вивченню.

Список використаних джерел

1. Конвенція про права дитини : від 20.11.1989: ратиф. постановою Верховної Ради України від 27.02.1991 № 789-ХІІ // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – Ст. 205.
2. Мінімальні стандартні правила, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) : від 29.11.1985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

3. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні : декларація від 15.12.1992 № 2859-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 16. – Ст. 166.
5. Про Національну програму «Діти України» : указ Президента України від 18.01.1996 № 63/96 // Урядовий кур'єр. – 1996. – 25 січ.
6. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх в Україні : наук.-практ. посіб. / І. Г. Кучеріна, Г. В. Попов, Я. М. Шевченко та ін. – Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2014. – 232 с.
7. Зеленський С. М. Проведення у справах дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності : навч. посіб. / С. М. Зеленський, С. П. Назаренко, Д. П. Письменний. – Київ : КНТ, 2012. – 157 с.
8. Ганова Г. О. Притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх: процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та підтримання державного обвинувачення : навч.-практ. посіб. / Г. О. Ганова, І. І. Присяжнюк, М. С. Туркот. – Київ : Центр учб. літ., 2013. – 82 с.
9. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей : наказ Ген. прокуратури України від 01.11.2012 № 16гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GP12033.html.
10. Воеводин Л. Д. Конституционные права и обязанности советских граждан / Л. Д. Воеводин. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 300 с.
11. Капинус Н. И. Процессуальные гарантии прав личности при применении мер пресечения в уголовном процессе : монография / Н. И. Капинус. – М. : Буковед, 2007. – 416 с.
12. Фоміна Т. Г. Забезпечення слідчим процесуальних прав підозрюваного : монографія / Т. Г. Фоміна. – Харків : НікаНова, 2014. – 232 с.
13. Пилипенко І. Окремі проблеми застосування законодавства щодо участі неповнолітніх у кримінальному провадженні / Ігор Пилипенко // Публічне право. – 2013. – № 3 (11). – С. 110–118.
14. Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх : лист Вишого спеціалізу. суду України з розгляду цивіл. і кримінал. справ від 18.07.2013 № 223-1134/0/4-13 // Закон і Бізнес. – 2013. – № 31.

Надійшла до редколегії 19.12.2014

ПІЕВ С. С., ЮХНО А. А. ОТДЕЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО ВО ВРЕМЯ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

Определены отдельные особенности уголовного производства в отношении несовершеннолетних. Исследован ряд проблем, возникающих в ходе досудебного расследования уголовных производств в отношении несовершеннолетних подозреваемых. Обоснована необходимость особого подхода к защите прав несовершеннолетних, совершивших уголовное преступление.

Ключевые слова: Уголовный процессуальный кодекс Украины, досудебное расследование, несовершеннолетний подозреваемый, защита прав, педагог, психолог, допрос, вызов.

PIEV S. S., YUKHNO O. O. SOME PROBLEMS OF MINOR SUSPECTS' RIGHTS PROTECTION DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION

Special procedure of criminal justice concerning minors is based on age, socio-psychological and other features of individuals' data. Therefore, they require additional guarantees for realizing their rights. With the adoption in 2012 of the Criminal Procedural Code of Ukraine there have been many positive changes concerning the participation of minors in criminal proceedings. However, there are still a number of problems in the procedural regulation of criminal proceedings concerning minors. Considering this a number of issues that arise during the pre-trial investigation of criminal proceedings concerning minors is studied in the article.

Apart the authors have studied the issue about professional and personal qualities of officials engaged in criminal proceedings concerning minors. It is emphasized that a prosecutor, investigating judge, judge engaged in proceedings concerning a minor, must also have necessary knowledge about the peculiarities of such proceedings, so that to carry out together with proceedings an investigator according to the procedure that the least violate the normal way of life of a minor.

The features of minors' summons are studied. It is indicated that a minor's summons, except the procedure under the law, can also be realized through the leading staff of the establishment, where he/she studies or works, and if a minor suspect, accused is in a special educational or medical institution, the summons may be made through the head of this institution.

It is offered that an investigator, prosecutor, investigating judge during the interrogation must explain a minor suspect, accused the course of investigation in plain language, if possible to avoid the usage of complex linguistic structures of the current legislation, to remind a defender and legal representative of a minor about their duty to explain a minor each step, thus guaranteeing minor's right on effective participation in criminal proceedings.

Keywords: Criminal Procedural Code of Ukraine, pretrial investigation, minor suspect, protection of rights, teacher, psychologist, questioning, exaction.